

Economisch-Statistische Berichten

UITGAVE VAN DE STICHTING HET NEDERLANDS ECONOMISCH INSTITUUT

4 NOVEMBER 1970

55e JAARGANG

No. 2771

Over groei en stagnatie

In nog geen 150 pagina's vier eeuwen ontwikkeling van de Nederlandse volkshuishouding samenvatten is geen kleinigheid. Vooral beoefenaren van de economische geschiedenis zullen daarmee, verbaal-descriptief als de meesten van hen toch zijn ingesteld, wel eens moeite hebben. Het kiezen van één centraal thema kan echter helpen de vloed van materiaal wat uit te dunnen. Dit heeft de Rotterdamse hoogleraar in de economische geschiedenis, Dr. P. W. Klein, gedaan. Met als thema het vraagstuk van *economische groei en stagnatie* stelde hij een bundel economische-historische studiën samen over de ontwikkeling van de Nederlandse volkshuishouding sinds 1600. Klein zocht behalve in thematisch ook in methodologisch opzicht bij de keuze van de bijdragen naar één gemeenschappelijke noemer. Die vond hij in de wijze van aanpak van de auteurs waarvan bijdragen zijn opgenomen.

Deze bijdragen zijn alle — hoewel niet steeds in gelijke mate — gebaseerd op inzichten ontleend aan de wetenschap der economie. „Alle auteurs”, aldus Klein, „trachten hetzij inducerend, hetzij deducierend uitspraken te doen omtrent ontwikkelingstendities, waaraan een generaliserende waarde wordt toegekend”. Met behulp van deze selectie-maatstaven ontstond de bundel *Van stapelmarkt tot welvaartsstaat*¹, een bijzonder overzichtelijk, zij het noodzakelijk beknopt, overzicht van hoofdlijnen in de Nederlandse economische ontwikkeling in de laatste 400 jaar.

Klein heeft het door hem gekozen materiaal, artikelen of onderdelen van breder georiënteerde werken, niet ongewijzigd overgenomen. In overleg met de auteurs heeft hij veranderingen aangebracht. Zo is het grootste deel van het notenapparaat waarvan de oorspronkelijke studies waren voorzien hetzij weggelaten, hetzij in de tekst verwerkt, alles in het kader van Kleins streven een beknopt inleidend studieboek te verschaffen. In zijn inleiding wijst de redacteur op een opvallend feit in deze verzameling studies, namelijk dat die welke de vroegste ontwikkelingsfasen beschrijven in het bijzonder de nadruk leggen op veranderingen aan de aanbodzijde, terwijl de meer moderne evenwichtsverstoringen in toenemende mate worden voorgesteld als resultaten van interactie tussen vraag- en aanbodfactoren. Dit verschil in zienswijze schrijft Klein toe aan de verandering in de ontwikkelingsstructuur van de Nederlandse volkshuishouding zelf. Van een voor-industrieel tijd-

perk, waarin de afzet niet op problemen stuitte omdat elk aanbod zijn eigen vraag schiep (Say!), geraakte men na 1900 in een maatschappij waarin de „flessehals van de rigide productiecapaciteit” was overwonnen en de rol van de koopkrachtige vraag bij het ontstaan en verloop van stagnatie steeds belangrijker werd (Keynes!).

De opgenomen bijdragen zijn achtereenvolgens van de hoogleraren T. P. van der Kooy, P. W. Klein, Joh. de Vries, J. H. van Stuijvenberg, J. A. de Jong en F. A. G. Keesing. Een bijdrage die speciaal ten behoeve van de bundel werd geschreven sluit deze af. Deze, getiteld „De groei van de welvaartsstaat”, is van Klein zelf en twee van zijn medewerkers (Drs. J. M. W. Binneveld en Drs. H. H. Vleesenbeek) en handelt over de naoorlogse economische ontwikkeling van Nederland. In dit artikel wordt allereerst nog eens gewezen op de omstandigheid dat de economische groei in de verstreken twintig jaar (gemiddeld 3,9% per jaar) aanzienlijk hoger was dan tijdens voorafgaande perioden (bijv. 1919-1929 2,7 en 1900-1970 ca. 1,6% gemiddeld per jaar), een groei die ook in vergelijking met andere landen gunstig te noemen is. Daarna gaan de auteurs in op de ontwikkeling van de koopkrachtige vraag en de rol van de overheid daarbij. Vervolgens wordt nagegaan hoe aan de aanbodzijde kapitaal, arbeid en technische ontwikkeling hun, mede door overheidsbemoeiing tot stand gekomen, bijdrage tot de groei leverden. In hun slotwoord stellen de auteurs dat het te voorbarig is aan de hand van hun „al te schetsmatige overzicht” van de naoorlogse groei een balans en verlies- en winstrekening op te maken. Zij besluiten aldus:

„Toch kan men nu al de moderne economische groei en zijn resultaten zowel positief als negatief beoordelen. Positief, omdat daardoor de economische en sociale zekerheden voor een ieder zijn toegenomen. Negatief, omdat na het bereiken van een bepaald welvaartspeil een voortgaande stijging daarvan gepaard lijkt te gaan met een meer dan evenredige toeneming van de als nadeel ervaren kosten van de economische groei”.

Hetgeen zowel voor hun boekje als voor deze notitie een genuanceerde afronding mag heten. **DR**

¹ „Van stapelmarkt tot welvaartsstaat. Economisch-historische studiën over groei en stagnatie van de Nederlandse volkshuishouding, 1600-1970”. Onder redactie van Prof. Dr. P. W. Klein, *Universitaire Pers Rotterdam*, 1970, 139 blz., f. 12,50.

Inhoud

Over groei en stagnatie	1073
Korthheidshalve	1074
Prof. Dr. F. Hartog: De Nederlandse landbouw in de (vergroete) EEG	1075
Groei en leefbaarheid; fragmenten uit een WBS-rapport	1076
Dr. K. H. Stanislaus: Eén supranationale centrale bank: droom of werkelijkheid?	1081
Maatschappijspiegel	1083
Ingezonden	1084
Boekennieuws	1086

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos,
R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers,
P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck,
A. de Wit

Redacteur-secretaris: P. A. de Ruiter

Adjunct redacteur-secretaris:
J. van der Burg

Economisch-Statistische Berichten

Uitgave van de Stichting Het Nederlands
Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016;
kopij voor de redactie:
postbus 4224. Telefoon:
(010) 14 55 11, toestel 3701. Bij
adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 44,72 per jaar,
studenten f. 31,20, franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).
Prijs van dit nummer: f. 1,50. Abonnementen
kunnen ingaan op elke gewenste datum,
maar slechts worden beëindigd per
ultimo van een kalenderjaar.

Betaling: giro 8408; Bank Mees & Hope
NV, Rotterdam; Banque de Commerce,
Koninklijk plein 6, Brussel,
postcheque-rekening 260.34.

Advertenties: N. V. Kon. Ned. Boekdrukkerij
H.A.M. Roelants, Lange Haven 141,
Schiedam, tel. (010) 26 02 60, toestel 908

Korthheidshalve

Je kan zeggen wat je wil van de Vereniging voor de Staathuishoudkunde, maar niet dat ze geen oog zou hebben voor belangrijke economisch-politieke vraagstukken. Door middel van jaarlijkse preadviezen geeft ze op haar eigen, ouderwets-gedegen, wijze er iedere keer weer blijk van aardig te kunnen aanhaken op de actualiteit van het economische gebeuren. Zo vormden in de jaren 1966 t/m 1969 achtereenvolgens onderwerp van de preadviezen: de Europese economische integratie; verhoging van de nationale spaarquote; de economie van het onderwijs; de ruimtelijke ordening. En ook met het onderwerp van de zojuist verschenen preadviezen 1970 schiet de Vereniging weer vrij exact in de roos der actualiteit. Op een moment dat steeds meer mensen steeds grotere vraagtekens gaan plaatsen bij de ratio van de Europese agrarische politiek, op een moment ook dat die politiek voorwerp is van menig structuurrapport, ligt daar de bijdrage aan deze discussie van de Vereniging voor de Staathuishoudkunde op tafel: *Het EEG-landbouwbeleid*, preadviezen van M. J. 't Hooft-Welvaars, Prof. Dr. J. Horring, Prof. Dr. S. L. Louwes en Ir. M. G. Wagenaar Hummelinck (Martinus Nijhoff, 's-Gravenhage 1970, 239 blz.). Het onderwerp van de preadviezen spitst zich blijkens de ondertitel nader toe op de vraagstelling: „Welke zijn de hoofdlijnen voor het EEG-landbouwbeleid die beantwoorden aan de wenselijk geachte economische en sociale doelstellingen voor de landbouwsector zelf en voor de EEG als geheel en die zo goed mogelijk passen in mondiaal verband?”. Die laatste toevoeging vormt het studieobject van mevrouw 't Hooft. Louwes geeft een beschrijving van de totstandkoming van het EEG-landbouwbeleid en van de instrumenten van landbouwpolitiek, tegen de achtergrond waarvan hij een proeve van het EEG-landbouwbeleid op lange termijn ontvouwt. Horring analyseert de problemen van het huidige beleid en bespreekt de voorstellen van de Europese Commissie terzake. Wagenaar Hummelinck tenslotte, voorzitter van de Stichting Nederlandse Zelfstandige Handel en Industrie, benadert het vraagstuk van de gewenste heroriëntering van het EEG-landbouwbeleid met name vanuit de gezichtskring van het bij de agrarische handel en industrie betrokken bedrijfsleven. Het spreekt vanzelf dat in *ESB* nog uitgebreid op deze preadviezen zal worden teruggekomen. Bij wijze van voorproefje volgt hier de allerlaatste stelling op de allerlaatste bladzijde (van Ir. Wagenaar Hummelinck): „Het huidige EEG-stelsel moet na de toetreding van de vier nieuwe leden niet ongewijzigd worden voortgezet, daar zich onder meer door een te verwachten produktieverhoging in de nieuwe lid-staten na enige tijd weer dezelfde moeilijkheden zouden voordoen”. (dR)

Wie meende dat industriële leiders de boot zullen afhouden, wanneer hun medewerking wordt gevraagd bij onderzoeken naar hun betrokkenheid bij het fenomeen der luchtverontreiniging, komt nu bedrogen uit. Zo leren ons althans de resultaten van een door vier sociologie-studenten ingesteld onderzoek naar het maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef van industriële leiders in het Rijnmondgebied. De ervaring van deze studenten was namelijk dat de industriëlen juist blij waren met dit onderzoek en er een mogelijkheid in zagen om te laten merken dat het probleem van de vervuiling hun niet ijskoud liet. Of hun bereidheid tot coöperatie ook zo groot zou zijn geweest, indien zij hadden geweten dat het op basis van het onderzoekmateriaal uit te brengen boekje zou zijn verschenen onder de wat demagogisch aandoende titel *Luchtverontreiniging: laten de industriële leiders ons stikken?* (Universitaire Pers Rotterdam, 1970, 59 blz., f. 4,90), valt te betwijfelen. Het boekje zelf vormt in elk geval een redelijk objectieve inventarisatie van meningen van industriëlen over aspecten en consequenties van bedoelde verontreiniging. Hetgeen zeer welkom is in een tijd waarin „de” industrie aansprakelijk wordt gesteld voor een verschijnsel, waarvoor we allen — direct of indirect — verantwoordelijk zijn. (dR)

De Nederlandse landbouw in de (vergrote) EEG¹

Nu de aandacht, in verband met de voorgenomen reorganisatie van de agrarische politiek van de EEG, sterk geconcentreerd is op de Europese landbouw¹ kan het zin hebben ook even stil te staan bij de betekenis voor Nederland. Het ligt daarbij voor de hand de agrarische uitvoer van ons land als maatstaf te nemen, en dan in vergelijking met onze totale uitvoer. Uiteraard worden beide betrokken op de EEG. Als agrarische uitvoer worden beschouwd de posten voedings- en genotmiddelen en levende dieren van de Standard International Trade Classification. Voor enkele peiljaren worden de volgende cijfers verkregen van de Agrarische uitvoer als percentage van de totale Nederlandse uitvoer, beide voor zover gericht op de EEG:

1959	33,4
1964	25,1
1969	25,1

Bron: *Trade by Commodities*, OEEC en OECD.

Er kan met enkele peiljaren worden volstaan, omdat de ontwikkeling ook in de tussenliggende jaren vrijwel trendmatig verloopt: daling in de eerste vijf jaar van de EEG en stabilisatie daarna.

In de eerste periode moest de gemeenschappelijke landbouwpolitiek nog op gang komen, en in afwachting daarvan liep de vrijmaking van het agrarische handelsverkeer achter bij de vrijmaking van het industriële handelsverkeer. Daarna lopen beide in de pas, en dat geldt, behalve voor de handelspolitiek, ook voor de uitvoer.

Zo gezien heeft onze agrarische uitvoer het lang niet slecht gedaan. Zoals bekend is onze industriële uitvoer naar de EEG zeer expansief en dat weet de landbouw in de laatste vijf jaar bij te houden. Er worden blijkbaar door het opengaan van de markten van de EEG zoveel kansen geboden dat de landbouw weer geheel meeloopt.

Op het eerste gezicht hebben wij dit afzetgebied dus vast in handen gekregen. Het is echter de vraag of de huidige trend mag worden geëxtrapoleerd. De Nederlandse voorsprong is van tweeërlei aard: wij zijn in de EEG wat kosten betreft relatief goedkoop en wij hebben grote aanbodmogelijkheden. Die lage kosten kunnen maar zeer ten dele tot gelding worden gebracht wegens de vrij hoge bodemprijzen en de voorsprong ten aanzien van het aanbod is vermoedelijk maar tijdelijk. De andere producenten zijn namelijk koortsachtig bezig door hoge structurele subsidies hun aanbod uit te breiden. Als het gewijzigde plan-Mansholt doorgaat moeten wij een groot deel van die subsidies voortaan zelf betalen. Wij kweken dus onze toekomstige concurrenten op en moeten dat ook nog ten dele betalen. Dure landen drijven goedkope uit. De wet van Gresham treedt in de plaats van de wet van de comparatieve kosten.

Maar er is natuurlijk meer. Er staan vier kandidaat-leden te wachten op toelating. Daaronder bevindt zich Denemarken, dat na toelating ongeveer in dezelfde positie zal verkeren als Nederland. Statistisch bezien is er ruim plaats zowel voor Nederland als voor Denemarken op de vergrote markt van de uitgebreide EEG². Het aanbodpotentieel van beide landen is door de

intensieve wijze waarop de landbouw reeds bedreven wordt vermoedelijk niet zo groot meer. Samen nemen zij niet meer dan 5,7% van de oppervlakte cultuurgrond in de vergrote EEG voor hun rekening. Maar het aanbodpotentieel in de thans veelal nog weinig intensief producerende partner-landen — waaronder Engeland — is zeer groot. Dit potentieel zal worden gemobiliseerd bij sterke prikkeling van de productie, zoals geschiedt bij de huidige plannen van de EEG.

Zo gezien zullen Nederland en Denemarken, die elkaar als concurrenten niet overmatig voor de voeten zullen lopen, elkaars natuurlijke bondgenoten zijn bij de vermindering van het protectie-element van de huidige gemeenschappelijke landbouwpolitiek. Met name ziet het er naai uit dat zij belang hebben bij een verlaging van de garantieprijs binnen de EEG. Met hun lage kosten kunnen zij dan nog rondkomen, terwijl het voor de anderen minder interessant wordt hun productie te prikkelen. Wellicht kan ook Engeland bij zulk een pressie worden betrokken, niet vanwege zijn producentenbelangen, maar vanwege zijn consumentenbelangen.

Het lijkt van belang dat wij nu al hierover gaan nadenken. Vooral de Nederlandse landbouw zal moeten leren beseffen dat zij op de lange duur meer gebaat is met lage dan met hoge bodemprijzen. De noodzaak tot denken op lange termijn kan gemakkelijk worden versluierd door de huidige gang van zaken. Het gaat immers, zoals uit het voorgaande bleek, goed met de Nederlandse landbouwuitvoer in de EEG. Maar de eieren en de appels zijn een waarschuwend voorbeeld.

¹ Van belang zijn in dit verband met name de komende poadvies van de Vereniging voor de Staathuishoudkunde.

² Zie hierover A. Maris: *De betekenis van de uitbreiding van de EEG met de vier kandidaat-landen voor het agrarisch marktevenwicht*, „Jaarverslag 1969”, Landbouw-Economisch Instituut.

Groei en leefbaarheid

Enkele fragmenten uit een rapport van de Wiardi Beckman Stichting

In de loop van de jaren is er door de Wiardi Beckman Stichting, het wetenschappelijk bureau van de Partij van de Arbeid, een groot aantal rapporten uitgebracht op het terrein van vele deelgebieden van ons maatschappelijk leven, met daarnaast enkele meer omvattende studies als „De weg naar vrijheid” (1951) en „Om de kwaliteit van het bestaan” (1963). Wat echter tot dusverre ontbreekt is een studie over de onderlinge samenhang van die ontwikkelingen en daarmee een visie op het te voeren beleid, die vanuit centrale gezichtspunten kan worden geformuleerd. In het voorjaar van 1969 is de WBS daarom gestart met een centrale studie, waarin de uiteenlopende problemen zouden kunnen worden gecoördineerd en begeleid. Als gemeenschappelijke noemer voor die gewenste consistentie is gekozen: de menselijke gelijkwaardigheid. In het op basis hiervan aangevatte studieproject GELIJKHEID zullen in diverse rapporten vragen worden beantwoord als: Waarom zijn er zoveel achterblijvers ondanks gelijke kansen?; Hoe moeten wij de produktie besturen?; Kunnen wij onze vrijheid plannen?, enz.

Een van de deelgebieden in het kader van dit studieproject is het vraagstuk „Economische groei en leefbaarheid”. Deze week verscheen het hieraan gewijde WBS-rapport¹, opgesteld door een werkgroep uit de Stichting, bestaande uit Mr. G. E. Langemeijer (voorzitter), Drs. R. van Boven (secretaris), Mr. H. Versloot (rapporteur), Drs. A. A. van Ameringen, Drs. R. M. de Haan, Prof. Dr. A. Heertje, Drs. R. Hueting, Drs. J. Pronk en Prof. Dr. P. de Wolff.

De redactie van E S B meende er goed aan te doen enkele,

vooral voor economen belangrijke, fragmenten uit dit rapport de lezer voor te zetten, zulks in het kader van de in de afgelopen twee jaar, met name door Mishan en Hueting aangezwengelde, discussie in dit blad over de „nieuwe schaarste”. Het probleem op zich is de E S B-lezer langzamerhand wel bekend; voor hem zal de waarde van het rapport vooral schuilen in het feit dat de WBS-werkgroep niet is blijven stilstaan bij het adagium „de vervuiler betaalt”, maar getracht heeft een soort catalogus op te stellen van de middelen ter correctie van de aan de economische groei inherente externe effecten. Deze middelen groepeerde het rapport naar de drie basismethoden (compensatie, beïnvloeding, vrijheidsbeperking), waarbij ook de juridische sancties veel aandacht krijgen. Uitvoerig wordt ingegaan op de vraag: wat zijn de repercussies van het bestrijden van externe effecten? Problemen als afnemende investeringsbereidheid, geringere economische groeisnelheid, versterkte concurrentie van buitenlandse vestigingsplaatsen e.d. komen aan de orde. Het laatste hoofdstuk bespreekt de manier waarop de gegeven verkenningen en overwegingen omgezet kunnen worden in praktisch beleid. Met andere woorden: hoe kunnen wij de theorie omzetten in een operationele structuur?

De ruime aandacht die het WBS-rapport op deze pagina's krijgt wordt naar de mening van de redactie gerechtvaardigd door het logische vervolg, dat het rapport biedt op de tot dusver voor het overgrote deel toch langs vrij theoretische lijnen gevoerde discussie: de consequenties voor en de uitwerking van het praktische beleid.

Probleemstelling

Het herstel en behoud van onze natuurlijke omgeving vereist een beleid dat gebaseerd is op een beheersstructuur, welke niet anders dan op grond van politieke beslissingen tot stand kan komen. Milieubeheer is een zaak van de gehele gemeenschap. Verstoringen in het functioneren van het milieu berusten immers op een groot aantal afzonderlijke beslissingen, die met elkaar een rampzalige situatie doen ontstaan. Slechts in verantwoordelijkheid van de leden van de gemeenschap voor elkaar en in verantwoordelijkheid voor het milieu kan een toereikende ordening tot stand worden gebracht. Dit vereist politieke besluitvorming, omdat met name — maar niet alleen — in onze

hoog geïndustrialiseerde en verstedelijkte samenleving herstel van het natuurlijk milieu een noodzakelijke voorwaarde geacht kan worden om het voortbestaan van mens en milieu te waarborgen. Het beheer van het milieu zal zonder twijfel nieuwe verdelingsproblemen oproepen, welke politiek van het grootste belang zijn.

De situatie waarin wij nu verkeren, en die aangeduid en aangevoeld kan worden als een conflict tussen de groeiende welvaart en ons gezamenlijke welzijn, is het conflict

¹ *Groei en leefbaarheid. WBS-cahier, studieproject gelijkheid, deel 2. Kluwer, Deventer 1970, 56 blz., f. 5,90*

tussen de toenemende produktie van in geld meetbare maar niet absoluut onmisbare goederen en diensten, en de toenemende schaarste aan andere, vroeger vanzelfsprekend beschikbare, gewoonlijk niet in geld meetbare, en meestal niet produceerbare zaken.

De toenemende schaarste die wij ondervinden is de keerzijde van de te zware belasting die wij op onze omgeving leggen. Zolang wij het met mate doen neemt de omgeving het op en herstelt zich; teveel op één plaats of in te korte tijd leidt echter tot overbelasting, tot het interen van reserves, tot verlies van weerstand, tot gebrek aan ruimte. Het is deze schaarste die wij zijn gaan ondervinden, dikwijls in de vorm van directe schade (bijv. bij sommige vormen van verontreiniging van de lucht), soms als een toegenomen weerstand (vertragingen door filevorming op de weg bijv.), soms als een gebrek aan bewegingsvrijheid (tekort aan recreatieruimte, maar ook aan ruimte voor andere doeleinden als stedenbouw of industrievestiging), soms als een gebrek aan reserve (afnemen van soorten-rijkdom, verdwijnen van biologisch evenwicht).

In het vervolg zullen wij schade, voor zover die ontstaat uit bederf van de omgeving, en toegenomen schaarste aan „omgevingsgoederen” op één lijn stellen.

Economen hanteren de term „extern effect” in een speciale, beperkte betekenis. De produktie van vrijwel alle goederen en de meeste diensten bereikt haar bestemming, de consumptie, via een op een markt gebaseerd distributiesysteem, waarbij onder die markt verstaan wordt een voortdurend complex van transacties: prestaties en contraprestaties, tussen telkens twee of meer overeenkomsten sluitende partijen. In geld uitgedrukte prijzen vormen daarbij enerzijds een distributiemaatstaf, anderzijds een communicatiemiddel dat producenten en consumenten informatie geeft over te verwachten baten en te brengen offers, en daarmee hun produktie en consumptie richting geeft en met elkaar in overeenstemming brengt (de allocatiefunctie). De prijzen zijn overigens niet de enige distributiemaatstaf, noch het enige communicatiemiddel, en zij vervullen bovendien soms nog andere functies: prestigebevordering bijv. of traditiebevestiging. De economische theorie stelt dat onder bepaalde, overigens niet altijd volledig aanwezige structurele voorwaarden, de preferenties van vragers en aanbieders op een markt tot evenwicht komen in de marktprijs; dat is zelfs, mits de beschikbare macht en middelen wederzijds in redelijke mate evenredig, of zo men wil: rechtvaardig, verdeeld zijn, een zeer democratische methode om zoveel mogelijk preferenties tot gelding te laten komen.

De effecten op de niet rechtstreeks bij die beslissing betrokken personen komen echter (als zij niet in staat zijn de bal rechtstreeks terug te kaatsen) in dit marktproces niet aan de orde; hun preferenties blijven buiten de afweging die uiteindelijk tot de marktprijs leidt. Deze externe effecten vergen daarom een apart economisch onderzoek.

Het probleem van de externe effecten, die voor- of nadelig voor de omgeving niettemin buiten de afweging blijven die tot onze keuzebeslissingen leidt, vraagt dringend om oplossing: de nadelen zijn zozeer toegenomen dat schaarste voelbaar is temidden van onze geproduceerde overvloed; de voordelen die deze schaarste zouden kunnen verminderen blijven te zeer achterwege.

Schaarste is een probleem van economen; gedragsregeling is een probleem van juristen. Daarom hebben wij tezamen ons aan de vraag gezet hoe het mogelijk kan worden, de schaarste die wij mede veroorzaken maar die ons afzonderlijk niet rechtstreeks treft, regulerend te laten

werken op ons gedrag. Het regulatiesysteem dat wij zoeken kan volgens drie methoden werken. De eerste methode richt zich niet op het verhinderen van beslissingen, welke kunnen leiden tot externe effecten, maar op het verhinderen of herstellen van de effecten zelf: schadevergoeding, vervanging van het verlorene, compensatie door een nieuwe waarde. De tweede en derde methode zijn preventief van aard. De tweede bestaat uit pogingen de beslissingsprocedure der betrokkenen te beïnvloeden door het toevoegen van nieuwe motieven: bijv. door propaganda, of door bepaalde beslissingen te subsidiëren, of door de schadelijke gevolgen van dergelijke besluiten te brengen voor rekening van wie die besluiten nemen moet of reeds genomen heeft. De derde manier tenslotte bestaat uit het inperken van de beslissingsvrijheid der betrokkenen: bijv. door rechtstreeks verbod².

Repercussies door het corrigeren van externe effecten

Het in te grote, dat wil zeggen ongewenste mate optreden van externe effecten houdt in: een minder optimale aanwending van de produktiefactoren; de bestrijding van externe effecten bedoelt in feite bewust een correctie aan te brengen op die scheefgetrokken allocatie van de produktieve krachten. Echter kan het bestrijden van externe effecten daarnaast tot gevolg hebben dat de bezettingsgraad van de produktiefactoren vermindert. Als gevolg nl. van die bewust gewilde bestrijding kunnen wrijvingsverschijnselen ontstaan, met name op het gebied van de werkgelegenheid. Met het oog op deze verschijnselen valt het aan te bevelen de bestrijding zodanig over de beschikbare tijd uit te spreiden, dat wrijvingsverschijnselen zo veel mogelijk achterwege blijven.

Aangezien de berekening van het nationale inkomen slechts de toegevoegde waarden van de in geld gemeten produktie van goederen en diensten registreert en de door produktie en consumptie nieuw geschapen schaarste niet in rekening brengt, is het onjuist de percentuele groei van het nationale inkomen *economische* groei te noemen. Deze term is bij bovengeschetste berekeningswijze misleidend. Beter ware het te spreken van *produktiegroei*.

De huidige interpretatie van het begrip economische groei — namelijk als de percentuele toeneming van het nationale inkomen zoals thans berekend — geeft onvoldoende steun aan het besef dat de aan de gang zijnde maatschappelijke ontwikkeling een intering op het milieu met zich meebrengt, die moet worden opgevat als intering op het nationaal, voor ieder beschikbare vermogen.

We zijn hiermee gekomen bij de kern van de verwarring rond het begrip economische groei. Bij de huidige berekening wordt ten onrechte de hierbedoelde vermogensintering niet in mindering gebracht op het inkomen, terwijl daarenboven de produktie, welke door anderen dan de veroorzakers ter compensatie van de verslechtering wordt gerealiseerd, wél als groei wordt meegeteld. Zo dragen de produktiekosten van kanalen ter ontzilting van verzilte stukken land bij tot de groei van het nationale inkomen en dus tot de economische groei, zoals deze thans wordt gedefinieerd. Zo ook de toegevoegde waarde van aanleg van kinderspeelplaatsen in wijken waar spelen op straat

² Van het hoofdstuk „Correctiemiddelen” zijn in deze samenvatting overigens geen fragmenten overgenomen (Red.).

door het verkeer onmogelijk is geworden; de toegevoegde waarde van meetapparatuur ter bepaling van de vervuilinggraad van lucht en water; de toegevoegde waarde voor de extra voorzieningen voor het zuiveren van drinkwater die noodzakelijk worden door de vergiftiging, vervuiling en verzilting van de waterwegen; de toegevoegde waarde van de ontfluchting van de bodem waar deze doordrenkt is van aardgas, als gevolg waarvan de bomen dood gaan; de toegevoegde waarde gependend aan het redden van planten diersoorten; de toegevoegde waarde van de aanleg van bufferzones bij industrieën en drukke verkeerswegen; de toegevoegde waarde van de medische verzorging van verkeersslachtoffers.

Een beter beeld van onze economische vooruitgang, en tegelijk een bruikbaar instrument voor globale controle op het resultaat van een beleid tot correctie van externe effecten, kan worden verkregen door bij de berekening van het nationaal inkomen in mindering te brengen de geleden verliezen aan schaars geworden „omgevingsgoederen” en, eventueel, bij te tellen de winst op grond van een bereikte vermindering van zodanige schaarste.

Een dergelijke rekenwijze voorkomt de overschatting van de „economische groei” waar wij nu aan lijden — overschatting niet van de noodzaak of de betekenis van economische groei, maar van haar feitelijke omvang. Als deze rekenwijze goed kan worden uitgevoerd, zal zij ook onze nationale beslissingen over groeiprojecten verbeteren, en verhinderen dat wij, steeds armer wordend, onszelf steeds rijker rekenen. Zij zal ook kunnen aantonen dat maatregelen tegen externe effecten (als zij goed gekozen zijn) niet de economische groei afremmen, maar juist bevorderen.

Een wettelijk kader ter correctie van externe effecten heeft, voor zover het die externe effecten voor rekening brengt van de veroorzakers, nog een ander gevolg voor de berekening van het nationaal inkomen. Daarbij worden namelijk alleen toegevoegde waarden geteld. Door externe effecten voor rekening te brengen van de veroorzakers, worden de kosten (schadevergoedingen, bestrijdingskosten e.d.) die in elk geval als produktie van goederen en diensten bij het nationaal inkomen opgeteld worden, in mindering gebracht op de door de betrokken veroorzaker geproduceerde toegevoegde waarde: zij vormen een soort leveranties aan zijn bedrijf. De nu in feite bestaande, bedrieglijke dubbeltelling wordt opgeheven, en daarmee het zicht op de werkelijke economische groei verbeterd. Ogenscheinlijk zal de eerste toepassing, indien zij op grote schaal gebeurt, leiden tot enige verlaging van het groeipercentage, vergeleken bij de uitkomsten die verkregen zijn onder de werking van het tegenwoordige wettelijke kader, dat afwenteling van externe effecten op buitenstaanders toelaat; het veranderde cijfer geeft dan echter geen werkelijke verandering weer. Of het op conventionele wijze berekende nationale inkomen door een dergelijke wijziging in het wettelijke kader werkelijk zal verminderen, hangt overigens af van de mate waarin de veroorzakers van externe effecten erin kunnen slagen de op hen teruggewentelde last op te vangen zonder overeenkomstige vermindering van hun materiële omzet. In elk geval betekent terugwentelen van externe effecten op de veroorzaker, of hij die nu weer doorwentelt naar zijn klanten of niet, een verbetering van de aanwending van produktiemiddelen als gevolg daarvan.

Verschuivingen in de aanwending van produktiefactoren kunnen een verbetering betekenen en niettemin tijdelijk schade veroorzaken door wrijvingsverschijnselen zoals sluiting van onrendabel geworden bedrijven en overgangs-

werkloosheid. Het is uiteraard van belang deze frictieverschijnselen zoveel mogelijk te beperken en op te vangen. Zoveel mogelijk: soms zal niettemin het tijdelijke offer van zulke leegloop van kapitaal en arbeid, op zoek naar nieuwe aanwendingsmogelijkheden, aanvaard moeten worden als een kleiner kwaad dan al te snel oplopende congestie. Met evenveel beleid zal opgetreden moeten worden in het samenspel met andere nationale economieën. Het is geen onverbiddelijke noodzaak dat ons economisch groeitempo, zo fout berekend als thans gebruikelijk is, gelijk moet zijn aan, of groter dan dat van onze buurlanden; het mag, fout berekend, wel eens lager zijn. Een al te duurzaam verschil in ons nadeel gaat tenslotte echter leiden tot het wegvluchten van kapitaal en van bepaalde categorieën arbeid, en tot ernstige nadelen voor de ruilvoet van export en import. Wij kunnen onze open economie daartegen niet voldoende afschermen, en de wetenschap dat buurlanden zichzelf wellicht door een te snelle groei, in onderwette zin berekend en bestuurd, in een fatale congestie storten, is een schrale troost omdat die congestie, ondanks ons eigen, wijze beleid, ons toch mee zal slepen. Deze onderlinge verbondenheid der nationale economieën stelt bepaalde grenzen aan de mate, waarin uitsluitend nationaal milieubeheer dat van andere staten in omvang en effect kan overtreffen. Nu zijn ook onze buurlanden met hetzelfde probleem bezig als wij, en zijn zij evenzeer gedwongen de overgebleven resten aan omgevingsgoederen in bescherming te nemen. Het risico van het wegvloeien van produktieve krachten naar landen waar een ongezonde groei stormachtig wordt doorgezet, hoeven we dus beslist niet al te zwaar te laten wegen. Maar dat er dringende reden is voor internationale coördinatie, op zijn minst op Europees niveau, is onbetwistbaar.

Het vervangen van te lage, op het buiten rekening laten van externe effecten gebaseerde prijzen door nieuwe, hogere prijzen zal met een zekere geleidelijkheid moeten gebeuren, omdat te snelle, te algemene correctie een met het BTW-effect vergelijkbare verwarring oplevert. Bovendien wordt zo'n prijsverandering, of zij nu uitgelokt wordt door het via verbodsbepalingen oproepen van hogere produktiekosten, oorzaak van een andere sociale weerstand. Zij brengt nl. juist die maatschappelijke groepen die het laatste aan bepaalde vormen van welstand toekwamen, weer het eerst buiten bereik daarvan. Voor wie juist aan een autootje toe is, is het bijzonder ergerlijk, dat iedereen die eerder aan de beurt was, nog wel net ermee kan doorgaan, maar je eigen beurt weer eens voorbijgaat. Die ergernis wordt beslist niet minder door het feit dat het juist ook de groepen met de laagste inkomens zijn die naar verhouding het zwaarst getroffen worden door de toenemende schaarste aan vrije (onbetaalde) milieugoederen.

Het marktmechanisme dat de prijsvorming tot stand brengt, leidt alleen maar dan tot een werkelijk democratisch afwegen van alle voorkeuren als de verschillen in macht en invloed op die markt klein van omvang zijn, dat wil dus zeggen als de verschillen in inkomen en kapitaalcracht zo beperkt mogelijk zijn. Het ingrijpen in het marktmechanisme, zowel door heffingen als door beperkende voorschriften, kan wel de prijsvorming beïnvloeden en verbeteren, maar als het een „ondemocratische” markt is met ernstige machtsverschillen zal zo'n ingrijpend beleid even „ondemocratische”, sociaal onaanvaardbare gevolgen hebben, hoe goed het overigens ook bedoeld mag zijn. Het beleid heeft dan nl. tot gevolg dat het de bestaande machtsverschillen (verschillen in inkomen en kapitaal) accentueert en verscherpt.

Een prijzencorrigerend beleid is daarom voor ons slechts mogelijk onder de voorwaarde van een dienovereenkomstige verbetering van op zijn minst de inkomensverhoudingen; het bereiken dus van een meer gelijkmatige spreiding, die vooral de laagste inkomens doet stijgen³.

Het specifieke gevaar dat ons bedreigt ligt in voortgezette groei en agglomeratie. Deze hebben een uitslijpende, eroderende werking op het totale milieu. Het risico dat wij lopen is, dat een eenmaal ingezette economische beweging nog een tijdlang uit eigen vaart doorrolt, terwijl intussen een erosie inzet die de capaciteit van het milieu afbreekt. Als die afbraak van het milieu op het ogenblik dat de groei afremt en overgaat in verval, sneller is gaan verlopen dan het inkrimpen van de belasting, welke de economie op het leefmilieu uitoefent, blijven wij onder een relatieve overbelasting lijden totdat tenslotte, op een wellicht veel lager niveau, de afbraak van de milieucapaciteit zoveel trager gaat verlopen dat zij door de inkrimping van de last op het milieu wordt „ingehaald”, en een nieuw evenwicht kan ontstaan.

Behalve een dergelijk calamiteus model kan men zich ook andere modellen voorstellen, bijv. dat van een evenwicht op hoog niveau tussen het milieu en de daarop uitgeoefende last. Daarbij moet dan, wil het evenwicht stabiel zijn, op een geringe verhoging van last een geringe erosie volgen, die herstelbaar is bij een overeenkomstige verlaging van de last; of, nog wat automatisch, er moet op een geringe extra-expansie een juist zo grote toename van weerstand vanuit de capaciteitsbeperking van het milieu volgen, dat de zojuist begonnen expansie daarin verstikt zonder bijkomstige narigheden. Veel voorbeelden van een dergelijke ideale eindtoestand kent de geschiedenis niet! Of onze groei zal eindigen door uit te lopen volgens het stabilisatiemodel, of door over de rand van de afgrond te lopen volgens het calamiteuze model laat zich met de huidige gegevens moeilijk voorspellen, evenmin wanneer een van deze mogelijkheden zal optreden. Het is echter bepaald onwaarschijnlijk dat onze groei nooit zal eindigen, en dus de capaciteit van ons milieu onbepert groot, of de belasting op die capaciteit gelegd, willekeurig klein gemaakt zou kunnen worden.

Het is, in elk geval bij de huidige stand van de techniek en bij de nu voorzienbare ontwikkeling daarvan, niet mogelijk te speculeren op een oneindige of nog zeer langdurige groei. Aan die speculatie maakt men zich echter schuldig als men correctie van externe effecten en compensatie van milieuschaarste probeert uit te stellen „tot we wat ruimer in onze middelen zitten”. Dat wordt dan uitstel tot een waarschijnlijk bijzonder onaangename Sint Juttemis.

Berekeningen en organisatie

Met behulp van kwalitatieve analyse is geen verantwoorde beleidsbeslissing te nemen, tenzij de ruwe schattingen van voor- en nadelen een zo groot verschil in orde van grootte aanwijzen, dat er sprake is van een voor iedereen duidelijk batig saldo. Een zo ideale toestand is meestal echter niet aan de orde: als de problemen zo helder te doorzien waren, zouden we er niet verder over behoeven te spreken. ¶

Voor de bepaling van saldo-effecten, die resulteren uit het samenspel van directe gevolgen, welke wij beogen, en repercussies, welke wij moeten trachten te voorzien, is een of andere vorm nodig van kwantificatie, en dus van herleiding op eenzelfde noemer: uiteraard geld. Voor een overzicht van de in geld uitgedrukte baten en lasten die zich voor zullen doen in de huishouding van de initiatiefnemer is

sinds 1917

sinds 1917

STENOGRAFENBUREAU W. STEMMER & ZN N.V.

Lieven de Keystr. 77, tel. (010) 20 06 86, Rotterdam-14 vervaardigt o.a. de officiële gemeenteraadsverslagen van Arnhem, Baarn, Breda, Dordrecht, Eindhoven, Groningen, Haarlem, Hilversum, Maastricht, Renkum, Rheden, Rotterdam en Veldhoven.

Wij leveren ook

NOTULEN VAN DIRECTIE- EN AANDEELHOUDERSVERGADERINGEN

De jarenlange gedegen ervaring van ons bureau, toepassing van moderne geluidsofnametechniek en vooral onze eerste-klas medewerkers garanderen snel en accuraat werk, uitgevoerd op uiterst betrouwbare en discrete wijze.

(I.M.)

meestal wel gezorgd, maar verder dan dergelijke berekeningen van verwachte ontvangsten en uitgaven komen zij zelden, en dan blijven de overige economische implicaties wegens hun moeilijke herleidbaarheid tot guldenbedragen dikwijls buiten het gezichtsveld.

De moeilijkheid bij de afweging van niet op geld gevalueerde offers en baten is gelegen in de meestal intuïtieve, politieke waardering die moet worden toegepast. De beoordelaar ziet zich gesteld voor morele aspecten en weegt ze naar de waarde die zij hebben voor hemzelf en die ze naar hij meent, zouden moeten hebben voor diegenen met wie hij rekening wil of moet houden. Vooral in dat laatstbedoelde inzicht, schijnbaar geobjectiveerd, kunnen zijn eigen veronderstellingen en vooroordelen en die van de maatschappelijke kring waartoe hij behoort, een even overheersende als onzichtbare rol spelen. Alleen al daarom is het nodig, dergelijke morele waardeningen zo ver mogelijk open te leggen en te toetsen aan controleerbare gegevens. Kwantificatie, hoe moeilijk ook uitvoerbaar, is daartoe met name wegens de onmisbare voorafgaande analyse een belangrijk hulpmiddel.

De noodzakelijke berekeningen zullen, naar gelang van de te beantwoorden vraag, uiteenvallen in twee onderscheiden types: projectberekening en aspectberekening. Onder projectberekening verstaan we een kosten- en batenanalyse voor een concreet omschreven beleidsplan, welke berekening zich uitstrekt over alle (dat is in de praktijk: zo veel mogelijk) aspecten van dat plan: alle externe effecten en repercussies inbegrepen, evenals de tijdsorde en de coördinatie met andere plannen. Onder aspectberekeningen verstaan wij de integrale ramingen van de kosten van de verslechtering van het leefmilieu, met in aansluiting daarop een correctie van het begrip economische groei.

Uit de pers en uit enkele recente passages uit de Handelingen van de Eerste en Tweede Kamer is gebleken dat op het Centraal Bureau voor de Statistiek met een dergelijk onderzoek een aanvang is gemaakt. Bij dit omvangrijke onderzoek, dat internationaal gezien het eerste in zijn soort

³ Het lid van de commissie Drs. R. M. de Haan acht het wenselijk van een afwijkend inzicht ten aanzien van de in deze paragraaf aangevoerde problematiek te laten blijken. De beïnvloeding van de prijzenstructuur zal naar zijn mening niet leiden tot verscherping van de machts- en inkomensverschillen en daardoor tot sociaal nadelige gevolgen.

is, zal component voor component de milieuerslechtering worden geraamd en op geld gewaardeerd. Voor de verslechtering van iedere component — bijv. waterverontreiniging, het verloren gaan van speelmogelijkheid voor kinderen, verkeersongevallen, geluidshinder — zal de raming in twee tranches plaatsvinden. De eerste tranche houdt in de raming van de produktie welke reeds is gerealiseerd om de inmiddels ontstane „nieuwe schaarste” te compenseren. De tweede tranche omvat raming van de kosten welke het compenseren of elimineren van nog niet gecompenseerde verslechtering met zich mee zou brengen. Het lijkt duidelijk dat deze poging van het CBS een multidisciplinaire aanpak behoeft en dat hieraan een hoge prioriteit moet worden toegekend.

De resultaten, verkregen uit deze berekeningen en de daaraan ten grondslag liggende verzameling van basisgegevens, zijn nl. noodzakelijk als uitgangspunt voor het voorbereiden en opstellen van beleidsalternatieven, dat wil dus zeggen: van projectberekeningen. Daarbij wordt onder „een project” dus niet alleen verstaan een concrete ingreep in de economisch-ruimtelijke structuur, zoals het aanleggen van een haven of de vestiging van een groot industrieel bedrijf (waarvan voorbeelden reeds hiervoor gegeven zijn) maar ook beleidsplannen van een ander type, zoals bijv. een tienjarenplan tot verbetering van afvalwaterzuivering, of in het algemeen een plan tot het in een bepaalde periode in een bepaalde omvang compenseren van blijkens de aspectberekening reeds ontstane of nog te verwachten milieuschaarste.

Voor het opstellen van al deze berekeningen en schattingen is waarnemingsmateriaal nodig, dat gedeeltelijk her en der verspreid ligt over particuliere en overheidsinstellingen, en verkregen is uit verschillende en waarschijnlijk onvergelykbare waarnemingsmethoden. Het zal veel onderzoek en het testen van velerlei hypothesen vergen eer redelijkermate nauwkeurig kan worden benaderd, hoe groot de bijdrage is van afzonderlijke oorzaken, zoals beleidsbeslissingen en de daarop te verwachten reacties. Toch is het noodzakelijk een stuurmethode te vinden (en dus ook een methode van informatie en van „terugkoppeling” daarop) die ons in staat stelt de groei te besturen, en een optimale groei te kiezen; de risico's van een onkritisch aanvaarde en onbestuurbare groei zijn te groot. Wij zijn er sinds kort redelijk wel in geslaagd de slingeren in de economische ontwikkeling, in de vorm van crises en depressies, af te dempen. De kwantitatieve analyse en kritische waardering van economische groei en de daaruit voortvloeiende reguleringsproblemen zijn onze thans urgent geworden opgave.

Uit het voorgaande volgt een aantal eisen voor de opzet van een instituut dat de beleidsvoorbereidende taken, met name dus de projectberekeningen, moet aanvatten:

- a. Het moet beschikken over een vaste staf van bekwame en vooral creatieve economen en econometristen.
- b. Het moet de weg weten naar en toegang hebben tot door wie ook in zijn ambt of bedrijf verzamelde gegevens.
- c. Het moet waarnemingsmethoden en de presentatie der resultaten kunnen coördineren.
- d. Het moet het initiatief kunnen nemen tot het incidenteel of permanent laten verrichten van nieuwe waarnemingen, of tot het oprichten van daarvoor bestemde instellingen.
- e. Het moet op voldoende hoog niveau geplaatst zijn om alle departementale en regionale grenzen te kunnen

doorbreken voor zijn essentieel coördinerende, samen-vogende taak.

- f. het moet daarbij alle gespecialiseerde deskundigheid kunnen aantrekken die voor een concrete opdracht nodig, maar elders aanwezig is.

Het is duidelijk dat de bij de overheid zeer geliefde methode van het instellen van een commissie, bestaande uit reeds op andere terreinen overbelaste deskundigen, zoals hoogleraren en hoofdamttenaren, teneinde in hun vrije tijd, telkens met tussenpozen van enige weken, fundamentele problemen op te lossen, volslagen ontoereikend is. Wij denken aan een nieuwe afdeling van het Centraal Planbureau, welks huidige taken de meeste verwantschap vertonen met de hierboven geschetste taak. De afdeling zou over vijf à zes medewerkers van hoog wetenschappelijk niveau moeten beschikken, waaronder een in de bestuurlijke verhoudingen goed ingevoerde leider. In verband met de toe te kennen bevoegdheden zou in ieder geval deze afdeling, beter nog het gehele Centraal Planbureau, onder de minister-president moeten ressorteren.

In wezen gaat het om zuinig beheer van schaars geworden goederen, die niet of nauwelijks produceerbaar zijn, en waarvan dus de voorraad beschermd en in stand gehouden moet worden, en het gebruik gericht moet worden op een optimaal resultaat voor iedereen. In onze overheidsorganisatie is steeds één goed al te schaars geweest voor alle bestemmingen die wij eraan zouden willen geven: de overheidsfinanciën. Daarover kennen wij van oudsher een systematisch, strak en doelmatig beheer, gevoerd door een daartoe bijzonder aangewezen bewindsman, de minister van Financiën. Geen zinnig mens denkt erover de coördinatie van de financiële aspecten van het beleid der diverse departementen over te laten aan een interdepartementale coördinatiecommissie: dat is de taak van een speciale minister binnen het kabinetsverband. De tijd is er rijp voor ook het beheer van de schaars geworden en steeds schaarser wordende milieucapaciteit onder één speciaal daarvoor binnen het kabinetsverband verantwoordelijke minister te brengen; in zijn portefeuille zou, naast ruimtelijke ordening, natuurbehoud en milieuhygiëne, ook het beleid inzake de toepassing van de correctie maatregelen tegen externe effecten thuis behoren, die in dit rapport zijn opgesomd. Onder zijn departement zou ook voor het milieubeheer een coördinatie-instituut moeten komen te staan in de trant van de Raad voor de Ruimtelijke Ordening.

De schaarste aan omgevingsgoederen is een nu reeds acute, en in omvang toenemende bedreiging van het menselijk bestaan. Afgezien nog van de enorme omvang aan internationale bestuursarbeid, waarvoor doeltreffende organen nog geschapen moeten worden, is het in elk geval nodig om in eigen land te beginnen orde op zaken te stellen. Wat wij bepleiten is:

- a. organisatievormen voor waarneming en berekening;
- b. het opbouwen, vanuit de huidige incidentele maatregelen, van een systematisch beleid tot correctie van externe effecten, dat, zodra mogelijk, gegrond moet worden op kwantitatieve gegevens;
- c. een departement voor milieubeheer en ruimtelijke ordening.

De volgorde is niet belangrijk, mits het maar spoedig gebeurt!

Eén supranationale centrale bank: droom of werkelijkheid?

DR. K. H. STANISLAUS

Amerikaanse argumentatie pro¹

Een centrale Wereldbank voor alle, of althans zo veel mogelijk landen is niet te verwarren met de in 1944 in Bretton Woods opgerichte Wereldbank (International Bank for Reconstruction and Development), wier doel gericht is op het opnemen van leningen op de kapitaalmarkt ten behoeve van en het verstrekken van kredieten aan ontwikkelingslanden. Een supranationale centrale bank echter zou dezelfde functies als een nationale centrale of circulatiebank moeten kunnen uitoefenen. Met name moet zij een ter bescherming van de geldswaarde dienende monetaire en kredietpolitiek voeren, de supervisie over de handelsbanken uitoefenen en voor deze als „lender in last resort” optreden. Door de drie aan haar toevertrouwde functies is de centrale bank in staat de economische ontwikkeling op een hoog peil te handhaven en gelijktijdig de geldswaarde naar binnen en buiten te verdedigen.

Voor een zeker gedeelte worden de functies van een supranationale bank reeds in het Internationale Monetaire Fonds in Washington, in de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling in Parijs en in de Bank voor Internationale Betalingen in Bazel belichaamd. Vooral het Internationale Monetaire Fonds met zijn groot aantal lid-staten zou voor deze taak het meest geroepen lijken. Reeds vóór de invoering van de speciale trekkingsrechten heeft het Fonds door middel van het verstrekken van leningen invloed op de economische gedragslijn van de kredietzoekende lid-staten uitgeoefend. Zoals iedere bankinstelling verbindt het Internationale Monetaire Fonds de kredietverlening aan zekere voorwaarden teneinde de aflossing van het krediet te waarborgen. Deze voorwaarden strekken echter verder, omdat het Fonds het kredietzoekende land niet alleen vraagt zijn betalingsbalans zonder meer in orde te brengen en de inflatie te bestrijden, maar dit op een wijze te doen die in overeenstemming met de belangen van de overige bij het Internationale Monetaire Fonds aangesloten landen is. Deze politiek wordt door de vorming van de „Club van Tien”, waarin de tien belangrijkste industrielanden zijn vertegenwoordigd, nog versterkt.

Ook de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling oefent, vooral door middel van haar commissie voor economische politiek alsmede door haar derde werkgroep, een soortgelijke invloed uit op haar individuele leden ten behoeve van de gehele wereldgemeenschap. Niet minder belangrijk zijn in dit verband de activiteiten van de Bank voor Internationale Betalingen. Hier hebben de swap-overeenkomsten tussen de centrale banken een grote betekenis verkregen, op grond waarvan gedurende

de afgelopen acht jaar kredieten op korte termijn ten bedrage van \$ 33 mrd. zijn verleend en afgelost. Dit groeiende bewustzijn van onderlinge afhankelijkheid en de wil tot handelen ten behoeve van een geheel lichaam kunnen als een eerste stap tot een supranationale bank worden gezien.

De speciale trekkingsrechten welke het Internationale Monetaire Fonds op 1 januari 1970 heeft ingesteld en die op de duur zullen worden verruimd, vormen een duidelijke en bewuste stap op de weg naar een centrale Wereldbank. Zij zijn het resultaat van de geldscheppende functie van het Fonds en vormen een internationale reserve, waarvan de centrale banken van de aangesloten landen, naast de reeds langer bestaande goud- en super-goud-tranches, onder zekere voorwaarden gebruik mogen maken. Daar de centrale banken hiernaast tevens eigen reserves in de vorm van goud, buitenlandse valuta's en kredieten aanhouden, treedt het Internationale Monetaire Fonds als fiduciair regelend en over een zekere periode tevens stabiliserend op.

De weg naar een wereldomvattende centrale bank, die in staat is internationaal geld te creëren en aan de individuele landen kredieten te verstrekken, kan niet zonder „moral suasion” op de betreffende landen worden bestreden, een weg die hun daarbij tevens een gedeelte van hun soevereiniteit zal ontnemen. Dit verlies van soevereiniteit weegt echter minder zwaar, omdat alle landen in gelijke mate een stuk van hun soevereiniteit zouden verliezen. In geval van moeilijkheden met de betalingsbalans, die een staat niet uit eigen kracht kan overwinnen zal de centrale Wereldbank alleen kunnen ingrijpen, indien de betrokken staat dit toestaat, dus van tevoren in dit opzicht van zijn soevereiniteit afstand heeft gedaan.

Het aanhoudende tekort van de Amerikaanse betalingsbalans vormt een factor van wereldwijde zorg. Een algemene centrale bank zal haar functies alleen dan normaal kunnen uitoefenen, wanneer de dollarreserves in de wereld enigszins beperkt blijven. Daarom moeten de Verenigde Staten voor een evenwichtige betalingsbalans zorgen. Maar andere staten met een gunstige economische ontwikkeling dienen eveneens een evenwichtige betalingsbalans na te streeven, hetgeen wil zeggen, dat zij voortdurende overschotten moeten zien te vermijden. Anders zal een her-

¹ De heer William McChesney Martin, voormalig president van de „Federal Reserve Board” in Washington, heeft zich in een voor leden van de „Per Jacobsson Stichting” in Bazel op 14 september 1970 gehouden redevoering een vurig voorstander betoond van een supranationale centrale bank.

ziening van hun valuta's (revaluatie) onvermijdelijk worden. De schepping van de speciale trekkingsrechten door het Internationale Monetaire Fonds dient aan deze ontwikkeling te worden aangepast, zodat zij aan de eisen van het hedendaagse internationale goederen-, diensten- en kapitaalverkeer volledig kunnen beantwoorden. Mochten niet meer voldoende speciale trekkingsrechten aanwezig zijn, dan zijn de landen opnieuw gedwongen hun dollarreserves te vergroten en de Amerikaanse betalingsbalans zal op deze wijze niet in evenwicht kunnen geraken.

Een supranationale bank kan naast haar geldscheppende en kredietverlenende functies de supervisie van nationale monetaire instellingen van het Internationale Monetaire Fonds deels overnemen, deels uitbreiden en hierdoor het monetaire „fatsoen" in de wereld in positieve zin beïnvloeden. Men denkt in dit verband aan de vaststelling van de wisselkoersen en hun onderlinge verhoudingen, vooral aan een beperkte flexibiliteit van de valuta's welke het hoofdonderwerp van de jongste besprekingen van de gouverneurs der centrale banken in Kopenhagen heeft gevormd. Omdat de tot nog toe vrij ongecontroleerde Euro-markt zijnerzijds een grote invloed op de positie van dollar en andere valuta's uitoefent, zou aan een supranationale centrale bank ook hierover de controle kunnen worden toevertrouwd.

De toekomstige Wereldbank dient haar regelende en stabiliserende taak te verenigen met een harmoniserend en coördinerend optreden naar het voorbeeld van de Europese Economische Gemeenschap. Hierbij is het niet strikt noodzakelijk, dat alle werkzaamheden door één enkele instelling worden uitgeoefend. Veeleer zou men zich een organisatie naar het model van het Federal Reserve System — de jongste van de centrale banken — kunnen voorstellen, onder wier paraplu de verschillende landsgewijze groepen bescherming vinden. Deze vorming van groepen kan zich zowel naar aardrijkskundige gezichtspunten alsook volgens de ontwikkelingsgraad van de betreffende landen voltrekken. De weg naar een centrale Wereldbank moge lang en moeizaam zijn. Maar de wereldvrede kan alleen door een monetaire en economische, en daarmee door een politieke stabiliteit worden verzekerd.

Europese argumentatie contra ²

Ondanks dit nobele doel is de reële constatering vereist, dat wij van een goedwerkend monetair stelsel nog ver verwijderd zijn. De samenwerking tussen de landen op monetair en economisch gebied is gedurende de laatste jaren weliswaar verbeterd, de internationale toestand blijft niettemin kritiek. De verschillende landen worden te veel door hun eigen problemen geabsorbeerd om tot het besef te komen, dat zij alle in dezelfde boot zitten. Zij hebben met onevenwichtige betalingsbalansen en met inflatie te kampen, die zij zowel met eigen middelen alsook met verende krachten trachten te bestrijden.

Maar niet één van de brandende vraagstukken heeft ondanks de gezamenlijke moeite van de internationale monetaire instellingen tot nog toe een bevredigende oplossing gevonden. Ook een supranationale bank zou nauwelijks in staat zijn aan deze toestand iets te kunnen veranderen, tenzij zij de aangesloten landen zou kunnen dwingen de inflatie daadwerkelijk te bestrijden en meer discipline t.o.v. hun betalingsbalansen te betrachten. De landen zijn het echter onderling oneens over de wijze waarop zij de strijd tegen inflatie en betalingsbalanstekorten zullen aanbinden. Slechts weinig landen hechten meer

waarde aan prijsstabiliteit en een evenwichtige betalingsbalans, dan aan een snelle economische groei en een handhaving van de werkgelegenheid. Vele regeringen besluiten al te gauw tot een „deficit spending", maar weigeren beslist de belastingschroef in tijden van een economische hausse vaster aan te draaien. Het onmiddellijke gevolg van deze politiek is de alom bekende en gevreesde, wereldwijde, kruipende inflatie.

Slechts een fundamentele wijziging in de houding van de regeringen zou hierin verandering kunnen brengen. Ook een centrale Wereldbank zou hierop geen beslissende invloed kunnen uitoefenen. Een positieve verandering is slechts door grotere monetaire discipline mogelijk en dit kan alleen door dwingende maatregelen worden bereikt. Bij de tegenwoordige stand van zaken zijn de nationale regeringen en parlementen echter niet genegen soortgelijke in hun onafhankelijkheid en soevereiniteit diep ingrijpende, maatregelen te accepteren.

Juist de dwang die een supranationale centrale bank op de verschillende landen zou kunnen uitoefenen vormt een groot vraagteken. Zou zij kunnen eisen, dat de prijzen stabiel worden gehouden, dat de vraag wordt beperkt? Zou zij kunnen voorschrijven, hoe de inflatie dient te worden bestreden en op welke wijze de nationale pariteit moet worden veranderd? Zouden de landen hieraan gevolg geven of zouden sancties moeten worden ondernomen? In dit opzicht is het verschil tussen de supranationale bank en een nationale circulatiebank heel duidelijk. Zelfs het Internationale Monetaire Fonds, dat het meest voor de functie van een centrale Wereldbank in aanmerking komt, bezit deze macht niet. En ook in de Europese Economische Gemeenschap, die dikwijls als een voorbeeld van harmonische samenwerking op economisch, financieel en kredietpolitiek gebied wordt geprezen, is men nog lang niet zover. Zoals bekend vordert de ontwikkeling in de Gemeenschap, in verband met de divergerende belangen van de aangesloten landen, slechts voetje voor voetje.

Met dezelfde, of met het oog op de vele min of meer ontwikkelde landen misschien nog grotere, moeilijkheden zou de centrale Wereldbank te kampen hebben. Betalingsbalansmoeilijkheden kunnen nu eenmaal slechts door

² In de discussie volgend op het in noot 1 weergegeven betoog heeft de voormalige president van de Deutsche Bundesbank in Frankfurt, de heer Karl Blessing, het voorstel van zijn Amerikaanse collega hevig bestreden.

ationale maatregelen, resp. door wijziging van de wisselkoersen worden overwonnen. Ook de speciale trekkingrechten van het Internationale Monetaire Fonds bieden geen uitkomst, omdat de controle van de internationale liquiditeit door de supranationale centrale bank tot deze speciale trekkingrechten beperkt is en zich niet over dollars en andere vormen van de internationale liquiditeit uitstrekt. Gaat men echter van het monetaire-dollarsysteem uit, dan zou men de Federal Reserve Board weliswaar als een soort centrale Wereldbank kunnen beschouwen. Toch zou dit nooit een echte Wereldbank kunnen zijn, daar de monetaire problemen door de Amerikaanse bril worden gezien en er nauwelijks met de liquiditeitseisen van de overige delen van de wereld rekening wordt gehouden. Overigens wordt de dollarstandaard niet door iedereen geaccepteerd.

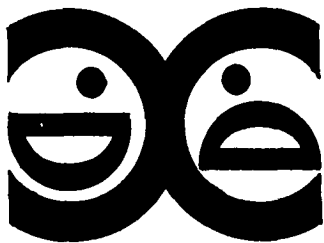
Na het gezegde zal het duidelijk zijn dat het in de praktijk heel moeilijk is tot overeenstemming te geraken over de oprichting van een supranationale centrale bank, welke als leidende bank van de aangesloten nationale circulatiebanken zou fungeren. Want deze centrale Wereldbank zou de volledige bevoegdheid moeten bezitten a. het internationale monetaire stelsel te controleren, b. bij uitsluiting van iedere andere instelling voor de internationale geldverzorging zorg te dragen, en c. als „lender in last resort” voor de nationale centrale banken op te treden, met het recht ter beveiliging van de aflossing van de verleende kredieten van de aangesloten banken een door haar te bepalen mone-

taire discipline te eisen.

Juist de laatste eis is van het grootste belang, aangezien de monetaire discipline in talrijke landen te wensen overlaat. Pas nadat men in eigen huis orde op zaken heeft gesteld, zal men in internationaal verband het probleem van de reserves en liquiditeiten kunnen aanpakken. Bestaande internationale instellingen, zoals het Internationale Monetaire Fonds en de Bank voor Internationale Betalingen, zouden deze taak best kunnen vervullen en bij enige verbeteringen in staat zijn de oprichting van een supranationale centrale bank overbodig te maken. Hiertoe behoort een herziening van het tegenwoordige monetaire systeem, hetzij door een reeks re- en devaluaties, hetzij door zwevende wisselkoersen, hetzij door automatische „crawling pegs”, hetzij door grotere bandbreedten, hetzij door geïndexeerde wisselkoersen of anderszins. Maar wat er ook zal worden ondernomen, wij mogen niet vergeten: de dollar is de leidinggevende reservevaluta van de gehele wereld. Dit moeten wij altijd beseffen of wij willen of niet. Slechts door een sterke dollar zal ook ons monetaire systeem gezond kunnen zijn en blijven, terwijl een zwakke dollar onvermijdelijk een ziek monetair stelsel tot gevolg moet hebben. Aan deze feiten kan ook een supranationale centrale bank niets veranderen.

K. H. Stanislaus
Bazel

Maatschappij- spiegel

Techniek, organisatie en medezeggenschap

Het is een vrij algemeen verschijnsel dat het enige tijd duurt voordat resultaten van wetenschappelijk onderzoek hun toepassing vinden. Soms is het principe waarop de toepassing berust al decennia, soms nog wel langer, bekend. Sommige toepassingen moeten „wachten” op de ontwikkeling van andere vondsten, alvorens ze ingang kunnen vinden. In andere gevallen ontbreken de maatschappelijke voorwaarden voor een adequate toepassing. Waar bijv. arbeid overvloedig aanwezig is, zal de uitdaging om tot arbeidsbesparende methoden over te gaan geringer zijn. Iedereen kent daarvan de voorbeelden.

Wel is kenmerkend voor wat we de moderne tijd plegen te noemen dat het tijdsverloop tussen ontdekking en toepassing geringer is geworden. Het toegepaste onderzoek is er juist op gericht de afstand tussen ontdekking en toepassing te verkorten. Daaraan ontleent het zijn betekenis. Toch is het opvallend hoe ook in onze tijd de verspreiding van wetenschappelijke kennis nog lange tijd in beslag kan nemen. Een voorbeeld daarvan is het organisatiesociologisch onderzoek, dat bekend staat onder de naam: *socio-technisch systeemonderzoek*. In de socio-technische systeembenadering komt — alvast even kort aangeduid — het inzicht tot uitdrukking dat de organisatie een samenwerkingsverband is van twee systemen — het technische en het sociale — die elk hun specifieke eisen aan de totale organisatie stellen. Wie het een verwaarloost, komt in de knoop met het andere. Voor hier verder op in te gaan nog even wat achtergrondinformatie.

Tot de tweede wereldoorlog domineerde de opvatting dat de organisatiestructuur een weerspiegeling was (en moest zijn) van het technische proces. Het primaat van de techniek vond zijn organisatiesociologische neerslag in de school van het „scientific manage-

ment”. De taakverdeling in de organisatie — vooral op de lagere echelons — werd gegeven door de technische vereisten die het productieproces stelde. Een zeer minitieuus doorgevoerde arbeidsverdeling minimaliseerde de speelruimte van de arbeiders. De onzekerheid die van die kant de organisatie bedreigde werd „weggeorganiseerd”. De organisatie werd gezien als een machine; men spreekt dan ook van het „machine-model” van de organisatie. Afgezien van technische vereisten speelde daarin de management-opvatting mee, dat arbeiders lieden zijn die niet goed te vertrouwen zijn en die weinig in hun mars hebben.

In de jaren dertig begon — vooral onder invloed van het bekende Hawthorne-onderzoek — het inzicht veld te winnen dat het „scientific management” te ver was doorgeschoten. Men ontdekte in genoemd onderzoek de betekenis van de kleine groep, die als reactie op de ver doorgevoerde arbeidsverdeling een grote mate van sociale bindingskracht bleek te vertonen en die in staat bleek door zelf produktienormen te stellen zich enigermate aan de greep van de technische vereisten te onttrekken. Als antwoord daarop suggereerden de onderzoekers het klimaat in het bedrijf te

verbeteren, niet door het technische primaat te verlaten, maar door de uiterlijke werkomstandigheden wat op te vijzelen (betere verlichting, een muziekje bij het werk — Arbeidsvitaminen!). Deze stroming staat bekend onder de naam „Human Relations School”.

Als we bijv. naar de situatie in ons land kijken, is het zeker niet zo dat opvattingen uit het „scientific management” en de „human relations” tot het verleden behoren. Eerder valt op hoe sterk deze gedachten nog terug te vinden in alle mogelijke bedrijfsorganisaties. Het hele tariefwerk, met de daarbij behorende verschijnselen als de door de werkploeg bepaalde bovenste grens van het tarief en, door het management, het „snijden van het tarief”, is daar een voorbeeld van. Terwijl uit menig werklokaal of atelier een stortvloed van vrolijke dreuntjes opklinkt.

Na de oorlog hebben Engelse onderzoekers (met name Trist en Bamforth) — als reactie weer op de „human relations” (plezier-in-het-werk)-benadering — gewezen op het oppervlakkige karakter van de verbeteringen die door de „human relations school” waren voorgesteld. In hun onderzoek naar de effecten van technische vernieuwingen in Britse kolenmijnen (1951), kwam naar voren hoe belangrijk het is — ook om redenen van produktiviteit — rekening te houden met de eisen die de werkploeg aan de structurering van het eigen werk stelt. Zij wezen op het belang voor de werkgroep van een qua taken gevarieerde werkstructuur, die het tevens mogelijk maakt een zekere afwisseling in het werk te behouden („job rotation”). Kortom: de leden van de werkgroep hadden behoefte aan een „meaningful task”, behoefte om met z'n allen een zeker afgerond stuk werk af te leveren. De te grote splitsing van taken belemmert de ontwikkeling van een redelijke mate van betrokkenheid bij de organisatie. Men reageert er op met „lijntrekken”, ziekteverzuim en slordigheid, met alle consequenties van dien voor de produktiviteit, die — naar de gegevens van het onderzoek — duidelijk aantoonbaar verminderde.

Het belang van de eigen aard van de eisen vanuit het sociale systeem (de groep) gesteld, werd op deze wijze met nadruk naar voren gebracht. Hun pleidooi voor de integratie, in onderzoek en toepassing, van sociaal en technisch systeem heeft de al genoemde socio-technische systeem-school opgeleverd. De belangrijkste impulsen in die richting zijn gegeven door Engelse en buitenlandse onderzoekers die elkaar hebben gevonden in het belangrijke Tavistock Institute te Londen.

Hoewel dus al bijna 20 jaar oud hebben gedachten uit de laatste „school” in de praktijk nauwelijks enige toepassing van betekenis gevonden. Dat geldt — opmerkelijk genoeg — ook voor Engeland. Pas de laatste paar jaar zijn in Noorwegen in een viertal fabrieken experimenten op gang gebracht. Onder „dekking” van werkgevers, werknemers en de overheid aldaar — en geïntroduceerd en geëvalueerd door Noorse en Tavistock-onderzoekers — heeft men geprobeerd het socio-technisch denken in de praktijk te brengen. In twee metaalindustrieën, een papierfabriek en een chemische industrie heeft men in afdelingen daarvan de taakverdeling gemaakt in overeenstemming met de gedachten van het socio-technische systeem. De toepassing heeft hier plaatsgevonden op het zgn. basisniveau. Aan kleine werkgroepen werd een zekere autonomie toegekend bij de uitoefening van hun taken. Leden van die groepen werden vertrouwd gemaakt met verschillende taken, die om beurten werden vervuld. De groep is als geheel verantwoordelijk — uiteraard binnen bepaalde marges — voor een goede vervulling van die taken. Door aan de groep een „meaningful task” toe te vertrouwen hoopt men de vervreemding, die naar de mening van de onderzoekers kenmerkend is voor veel industriële arbeid, tegen te gaan. De groepen worden aangeduid als „gedeeltelijk zelfbesturende groepen”. De eerste resultaten zijn vorig jaar gepubliceerd, voorlopig nog hoofdzakelijk in het Noors ¹.

De onderzoekers zijn nogal positief over de resultaten van de experimenten. Zij registreerden een hogere mate van

tevredenheid met het werk en een stijgende produktiviteit. In het buitenland hebben deze onderzoekingen — mede door de goed verzorgde „public relations” van het onderzoeksteam — nogal de aandacht getrokken. Ook in ons land (naar ik vernam o.a. bij Philips) vinden we toepassingen. Het begint er echter veel op te lijken dat een vrij kritiekloze aanvaarding — zoals dat ook bij de plezier-in-het-werk-ideologie het geval was — van het socio-technische systeemdenken voor de deur staat. Uitgangspunten en resultaten rechtvaardigen dat naar mijn inzicht niet. Een begin van evaluatie zal ik in de volgende Maatschappijspiegel ondernemen ².

Bram Peper

¹ Binnenkort is de Engelse vertaling te verwachten van het eindrapport van Einar Thorstud en Fred E. Emery: „Mot en ny bedriftsorganisasjon” (Naar een nieuwe bedrijfsorganisatie), Oslo 1969.

² Voor een intelligente kritiek en literatuur verwijs ik alvast naar: A. H. van der Zwaan: Sociotechnisch systeem-onderzoek, in „Sociologische Gids”, jan/febr. 1970, blz. 41 e.v.

Ingezonden

Het windei
van Prof. Hartog

In ESB van 30 september jl. heeft Prof. Dr. F. Hartog gepleit voor een omgekeerde inflatiebestrijding. „Waarom toch weer gekozen voor inflatiebestrijding aan de vraagkant?”, zo vraagt hij zich af. Laten we proberen de inflatie aan de aanbodzijde in te halen. De regering laat het hier afweten, zegt Prof. Hartog. Maar we moeten juist de nog beschikbare arbeidsreserves aanboren. Gastarbeiders erbij, landarbeiders inschakelen, gehuwde vrouwen de bedrijven in. Dát is het.

(I.M.)

N.V. SLAVENBURG'S BANK

Dáár word je toch wel even stil van! Het hele kabinet heeft indigestie van de inflatiegolf die — met de verkiezingen in zicht — op ons af komt rollen, en daar komt me eventjes iemand met het ei van Columbus aan-dragen. Omgekeerde inflatiebestrijding! Hier staat de regering mooi in haar hemd. Maar zij niet alleen. Ook de werkgevers en de vakbonden hebben mooi misgekleund. De hoogleraar is hen allen te slim af geweest. Hij kwam binnen, haalde het ei uit zijn zak, zette het neer en verdween. Ons verbluft achterlatend. Voorzichtig zijn we eraan gaan ruiken (je weet immers nooit hoelang hij het al bij zich droeg!). En een ei is een ei, niet-waar? Er zat gelukkig géén luchtje aan.

We kregen het er warm van en iemand kwam op het idee het raam open te zetten. Maar wat gebeurde er toen? Een ferme windstoot blies het gordijn omhoog en . . . floep . . . daar ging het ei. Het zweefde even boven tafel en belandde sierlijk in een hoek van de kamer. We renden ernaar toe en raaptten het op. Het was vederlicht. We staarden elkaar ontzet aan. Een windel! De professor had ons mooi beet gehad.

Dat bleek duidelijk, toen we wat dieper gingen nadenken over zijn omgekeerde inflatiebestrijding. „Het aantal gastarbeiders kan, als we echt willen, flink worden opgevoerd. Het is in eerste aanleg vooral een kwestie van wervingsactiviteit”, zegt Prof. Hartog. Nu vragen wij: is dát een serieuze poging de inflatie te bestrijden? Of leggen we dan de basis voor nóg meer sociale onrust? We zijn immers niet in staat de gastarbeiders de sociale entourage aan te bieden, die het logische complement zou moeten zijn van hun economische bijdrage!

In de landbouw zijn „100.000 arbeidskrachten overtollig. Hun werk kan door de overigen worden gedaan”, aldus Prof. Hartog. Zitten die arbeidskrachten dan precies dáár waar werkgelegenheid is? Of ligt de zaak juist andersom? Is er wellicht voor hen nog geen vervangende werkgelegenheid beschikbaar?

We citeren maar weer. „Als tweede punt is het van groot belang de arbeidsmarkt beter te organiseren door de vrijkomende arbeidskrachten te richten op plaatsen waar zij in andere sectoren kunnen worden ingeschakeld”. Met een beetje goede wil is wel na te gaan wat hier wordt bedoeld, al blijft het onduidelijk of we onder „plaatsen” nu een geografische

aanduiding moeten verstaan dan wel gewoon „arbeidsplaatsen”. Maar wat valt er eigenlijk beter te organiseren als er geen of nauwelijks arbeiders vrijkomen? De arbeidsmarkt is toch geen strand waar je geultjes kunt graven, waar je het water kunt leiden zoals je wilt? Bovendien, laten de vrijkomende arbeiders zich wel richten? Moet de man naar het werk toekomen of het werk naar de man? Dat laatste ligt voor de hand. De milieugebondenheid is groot. De Nederlandse arbeider behoeft zich — gelukkig — niet als gastarbeider te gedragen.

„Gehuwde vrouwen kunnen fiscale prikkels worden gegeven”. Alsof dát het vraagstuk van de inschakeling van de gehuwde vrouwen oplost. Het hele werkklimaat is voor de gehuwde vrouw toch bedorven. Men wil haar niet of nauwelijks. Er zijn belangrijker barrières dan de fiscale.

Nee, hoe je het ook weegt, Prof. Hartog heeft een windei gelegd. Na lezing van zijn artikel zijn we niets wijzer geworden. Hij geeft lapmiddelen aan waar een structurele aanpak nodig is.

Jan Müller

Naschrift

Enkele korte kanttekeningen bij het betoog van de heer Müller:

1. *Het ei.* De heer Müller is blijkbaar geobsedeerd door eieren. Zou hij zijn artikel misschien tijdens het ontbijt hebben geschreven — of uitgebreid? Als ik hem daarmee een plezier kan doen, wil ik zijn beedspraak best overnemen. Het komt er dan op neer dat ik iedere maand in *ESB* een ei leg. Daar zullen natuurlijk wel eens wind-eieren onder zijn. Maar bij het ei dat hem zo zwaar ligt wil ik toch nog graag terugkakelen.

2. *Het inhalen van inflatie.* Is het echt zo vreemd te stellen, dat het uitlopen van de vraag op het aanbod zowel bestreden kan worden door indamming van de vraag als door uitbreiding van het aanbod? Mij lijkt het veeleer bevreemdend dat iemand dat kan ontkennen.

3. *Heeft de regering altijd gelijk?* Wat de regering doet is volgens de heer Müller blijkbaar altijd welgedaan. Ik vind zulk een argument funest voor

de democratie. Mag een onafhankelijk buitenstaander echt geen eigen mening hebben? De regering zit dikwijls vast aan allerlei taboes en dan kan het zin hebben te wijzen op een geheel andere manier van denken.

4. *Gastarbeiders.* Is er een kwantitatief verband tussen aantal gastarbeiders en sociale onrust? Zo ja, dan zouden West-Duitsland en Zwitserland een enorme sociale onrust moeten vertonen. Het tegendeel is waar. Alles is nu eenmaal veel ingewikkelder dan de heer Müller hier stelt.

5. *Afvoeiing uit de landbouw.* Natuurlijk moeten de vrijkomende arbeidskrachten gericht worden op plaatsen waar zij produktief kunnen worden ingeschakeld. Dat heb ik ook duidelijk in mijn artikel gesteld. Heeft de heer Müller het ei wel van alle kanten bekeken? Als we het echt willen valt het wel mee met de geografische aanpassing van vraag en aanbod. Wij hebben immers de ervaring opgedaan dat ook de afvloeiende landarbeiders vrijwel vrijvingloos zijn ingeschakeld bij andere sectoren, en hun specialisatie was dezelfde als die van de boeren die nu nog moeten afvloeien.

6. *Betere organisatie van de arbeidsmarkt.* Moet de man naar het werk of het werk naar de man? Voor een groot deel gebeurt dit automatisch, naar beide kanten. Maar het kan nog wel wat beter, ook naar beide kanten. Dit vraagstuk is verweven met het spreidingsbeleid. Wie dicht bij Oost-Groningen woont weet dat er op dit punt nog problemen zijn. Maar geen onoplosbare.

7. *Gehuwde vrouwen.* Natuurlijk zijn er meer dan alleen fiscale barrières. Maar de belasting is een instrument waarover de overheid beschikt. Daarom kunnen we de zaak het beste van die kant aanvatten.

8. *Structurele aanpak.* Het woord structuur zegt mij altijd erg weinig. Maar *als* het iets betekent zijn de maatregelen die ik voorstel bij uitstek structureel. Het gaat immers om de aanpassing van het aanbod van een produktiefactor, waardoor de economische structuur verandert.

9. *Conclusie, en nog eens het ei.* Op grond van het voorgaande meen ik te kunnen stellen dat toch niet alles wind was. En zelf als de helft uit wind bestond kan ik wijzen op een toepasselijk spreekwoord. Dit luidt: een half ei is beter dan een lege dop!

Prof. Dr. F. Hartog

R. M. Solow: Growth Theory. An exposition. The Radcliffe Lectures delivered in the University of Warwick, 1969. Clarendon Press, Oxford 1970, 109 blz., 24 sh.

Op verzoek van de economische faculteit van de Universiteit van Warwick heeft Solow in dit boekje zijn gedachten over de groeitheorie nog eens op papier gezet. Daarbij heeft de auteur zich beperkt tot modellen met slechts één eindprodukt. Veel nieuws staat er niet in, maar misschien was het toch wel leuk om het Solow zelf te horen vertellen.

In hoofdstuk 1 bespreekt de schrijver de condities voor een gelijkmatige groei. Naast de formule van Harrod-Domar wordt kort ingegaan op de mogelijkheid van een bevolkingsaanwas met een variërend percentage en van een niet constante spaarquote. De variabiliteit van de kapitaalcoëfficiënt komt vervolgens in hoofdstuk 2 ter sprake. Het is het bekende verhaal van zich goed „gedragende” productiefuncties en een arbeidsvermeerderende technische vooruitgang, rijkelijk geïllustreerd met simpele formules en even eenvoudige grafieken.

Directe substitutie is niet mogelijk in het model, dat in hoofdstuk 3 wordt gehanteerd. Doordat verondersteld wordt, dat de technische vooruitgang in nieuwe kapitaalgoederen belichaamd is, verschijnt echter de economische levensduur van machines als nieuwe variabele ten tonele. De gelijkmatige groei op lange termijn is daardoor weer verzekerd, maar de wiskundige uitwerking van een en ander is veel gecompliceerder dan in het geval van directe substitutie. De schrijver verwijst hiervoor dan ook naar een artikel dat hij samen met J. Tobin, C. C. von Weiszäcker en M. Yaari heeft geschreven en volstaat in dit boekje met een presentatie van de resultaten. Typerend voor het niveau is verder, dat geen poging wordt gedaan de gevallen van directe en indirecte substitutie te combineren. In plaats daarvan stapt Solow over op een ander probleem.

In hoofdstuk 4 wordt namelijk de overheid geïntroduceerd. Het gaat daarbij niet zozeer om de reële transacties van de overheid, maar meer om de budgetpolitiek. Als de overheid

schulden maakt, brengt zij waardepapieren in het economisch verkeer (rentedragende obligaties of, in het geval dat de interestvoet nul bedraagt, „outside money”). De particuliere besparingen kunnen dan worden aangewend voor het kopen van additionele kapitaalgoederen (investeren of voor belegging in overheidspapieren). De keuze zal afhangen van de liquiditeitsvoorkeur, die in de vorm van een ongespecificeerde functie wordt weergegeven. De mogelijkheid bestaat natuurlijk, dat de effectieve vraag niet gelijk is aan het aanbod, zodat het prijsniveau als variabele grootte dient te verschijnen. Om van een gelijkmatige groei te kunnen spreken moet nu tevens voldaan zijn aan de voorwaarde, dat het prijspeil met een constant percentage toe- of afneemt. Overigens blijkt de conditie van Harrod en Domar er in dit model wel wat ingewikkelder uit te zien dan in de geldloze economie. Tezamen met de liquiditeitsvoorkeurfunctie geeft deze conditie de verhoudingsgetallen, die bij een gelijkmatige groei gelden, in de termen van de diverse parameters van het systeem. De stabiliteit is echter problematisch, omdat prijsveranderingen via kapitaalwinsten of -verliezen mede van invloed zijn op de beleggingen. Bij een voldoende

de vertraging in de reacties blijkt ook deze moeilijkheid uit de weg te kunnen worden geruimd. Hoofdstuk 4 is naar mijn mening het meest interessante onderdeel. De in dit hoofdstuk behandelde materie is ook van recentere datum dan de stof in de rest van het werk.

In de laatste twee hoofdstukken, 5 en 6, komt de economische politiek op een zeer abstract niveau ter sprake. Hoofdstuk 5 is gewijd aan de bekende problematiek van het optimale groeipad. De oplossing is onder meer afhankelijk van de nutsfunctie, waarin de consumptie per hoofd als variabele parasseert. Sinds het werk van Ramsey in 1928 is de theorie op dit punt wel verder uitgewerkt, maar veel nieuwe gezichtspunten zijn daarbij niet naar voren gekomen. Hoofdstuk 6 is een soort van toegift, met enkele toepassingen van eerder gepresenteerde formules. De grensopbrengst van een extra bladzijde lezen is dan inmiddels al tot een benodigd niveau gedaald.

Voortdurend geeft de auteur blijk van zijn eigen twijfels omtrent de realiteitswaarde van de gehanteerde simpele modellen. Met de uitspraak, dat men toch in deze modellen iets van de werkelijkheid kan terugvinden, moet de lezer het tenslotte maar doen. Er is overigens nog een ander punt. De schrijver meent, dat hij het onderwerp „één-sector groei-modellen” uitputtend heeft behandeld, gegeven de stand van de wetenschap. De integratie van de werkgelegenheidsproblematiek van de korte termijn zal in de toekomst moeten worden gentameerd, zo stelt hij. Natuurlijk kan Solow niet alles bijhouden, maar recente ontwikkelingen in Nederland tonen aan, dat je met dit soort uitspraken voorzichtig moet zijn.

Prof. Dr. Th. van de Klundert

H. H. Albers en L. Schoer: Bedrijfsbeleid en bedrijfsorganisatie. Een geprogrammeerde cursus („Programmed Organization and Management Principles”, Nederlandse bewerking Drs. C. Eilers en Th. M. Femer). Universitaire Pers Rotterdam, Nijgh en Van Ditmar, Standaard Wetenschappelijke Uitg. 1969, 250 blz., f. 22,50.

De geprogrammeerde cursus komt momenteel steeds meer in gebruik. Voor sommige vakgebieden heeft dit reeds meer efficiëntie in het onderwijs teweeg kunnen brengen. Albers en Schoer hebben in deze publicatie gepoogd deze techniek toe te passen op het terrein van de principes van organi-

satie en leiding. De Nederlandse titel wekt ten onrechte hogere verwachtingen.

Het toegevoegde voorwoord van Drs. C. Eilers wekt nog hogere verwachtingen. Hij stelt namelijk dat ondanks het brede terrein dat het boek beschrijft niet kan worden gesproken

van oppervlakkigheid en dat deze stof die dikwijls „wat theoretisch aandoet” (?) dank zij deze geprogrammeerde cursus direct toepasbare waarde krijgt. Bovendien blijkt een en ander reeds te zijn uitgetest in het Hoger Economisch Onderwijs. De aanpak is bij dit soort onderwijs zeer geschikt gebleken. Dit voorwoord doet de geïnteresseerde lezer naar de verdere inhoud verlangen, temeer omdat in het Nederlandse taalgebied zelden een zo groot aantal terreinen in een beknopt boek zouden zijn behandeld.

Alvorens wij de waarde van deze uitspraken bezien, volgt eerst een korte weergave van de inhoud.

Het eerste hoofdstuk is gewijd aan een korte introductie tot het vraagstuk van de bedrijfsvoering. Zonder dat een nadere „positiebepaling” is gegeven komen direct vraagstukken aan de

orde, verbonden met de „scientific-management” theorie en de „human relations” theorie. De hoofdstukken betreffende de organisatie van de leiding zijn voornamelijk gewijd aan de opbouw van een lijn- en staforganisatie, en de discrepantie tussen formele en informele organisatie. Deze hoofdstukken zijn niet alleen op vele punten onvolledig, maar bovendien is de weergave van sommige stukken van de theorie van organisatie en leiding wel erg simplistisch.

Hoofdstuk IV („Besluitvorming; het planningsproces”) is een weergave van de planning, die moet plaatsvinden in de top van de onderneming, vooral geconcentreerd op planning als reactie op veranderingen in externe factoren, voornamelijk optredend in de marktsituatie.

Het hoofdstuk dat de communicatie behandelt is dermate summier, dat

slechts kan worden gesproken van een zeer summier inleiding tot deze problematiek.

De behandeling van de „Informatiesystemen” is bijna uitsluitend gewijd aan de verwerking van boekhoudkundige gegevens. Dat netwerkplanning en PERT-technieken hier worden genoemd is gezien het niveau van het behandelde ondoelmatig. Deze komen dan ook niet uit de verf.

Het slothoofdstuk is een behandeling van de meer moderne theorieën van organisatie en leiding. Dat het eindpunt hierbij Theorie Y van D. McGregor is mag in een boek dat in de Nederlandse vertaling in 1969 verschijnt niet voorkomen.

Concluderend kan gesteld worden dat in dit boek vele terreinen uit de organisatieliteratuur worden aangeroerd, die bij elkaar een interessant geheel zouden

katholieke universiteit nijmegen
DIRECTORAAT A-FACULTEITEN

Bij de Afdeling Sociale Geografie van het Geografisch en Planologisch Instituut kunnen geplaatst worden:

4 WETENSCHAPPELIJKE MEDEWERKERS

voor het geven van onderwijs en het verrichten van onderzoek in de volgende specialismen:

1. Regionaliserende methoden in de sociale geografie, met als speciaal toepassingsgebied West-Europa.
2. Stadsgeografie. Ruime onderzoekervaring is hiervoor gewenst.
3. Sociaal-wetenschappelijke onderzoekstechnieken en statistiek.
Hiervoor kunnen ook sociologen in aanmerking komen.
4. Methodologie van de geografie. De hiervoor te benoemen functionaris zal met name worden ingeschakeld bij de pre-kandidatenopleiding.

Nadere inlichtingen te verkrijgen bij prof. drs. P. J. W. Kouwe (08800 - 58711, toestel 2105 - privé 08800 - 33529).
Sollicitaties te richten aan het Hoofd afdeling Personeelszaken, Erasmuslaan 16, Nijmegen.

kunnen vormen. Het gebodene is echter te summier en bovendien wordt het verband tussen de verschillende terreinen onvoldoende belicht. Omdat zo veel onderwerpen, gelegen op organisatorisch terrein worden behandeld krijgt de lezer de indruk dat is getracht in dit boek een opsomming te geven van dit gehele terrein; een opsomming, die de student aanspoort tot uit het hoofd leren in plaats van er mee te werken.

In het voorwoord wordt gerept over toepassingen bij het Hoger Economisch Onderwijs. Het is de vraag welke soort onderwijs hiermee is bedoeld. Op universitair niveau komt toepassing niet nuttig voor vanwege de geringe diepgang van het boek en voor toepassingen bij het HEAO bevat het boek een te breed scala van onderwerpen.

Tenslotte zij vermeld, dat de toepasbaarheid van deze stof, die in het algemeen praktisch van aard is en rijkelijk wordt geïllustreerd met voorbeelden,

niet is toegenomen door een op deze wijze opgezette geprogrammeerde cursus.

Drs. J. Heijnsdijk

Prof. Mr. M. V. M. van Leeuwe en Prof. Mr. W. C. L. van der Grinten: Fusies van ondernemingen. Fiscaal- en civielrechtelijk gezien. Kluwer, Deventer 1970, losbladig, band + eerste aflevering, f. 15.

Deze studie, waarin de fiscale en civielrechtelijke vragen worden behandeld die zich rond een fusie kunnen voordoen, besteedt ook aandacht aan fusies over de grenzen van ons land heen. Niet alleen fusies van NV's, maar ook van coöperaties en onderlinge waarborgmaatschappijen komen aan de orde. Ook enige bijzondere onderwerpen worden behandeld, zoals de splitsing van NV's en het samenvoegen van bedrijfsonderdelen.

Deze losbladige publikatie gaat acht

onderdelen bevatten, waarvan er nu twee gereed zijn (I: Fusie en Fusiemethoden, II: Aandelenfusie). De overige worden achtereenvolgens: Bedrijfsfusie — Fusie in juridische zin — Andere fusiemethoden — Fusie van coöperaties — Fusie van onderlinge waarborgmaatschappijen — Diverse onderwerpen. Als bijlage is toegevoegd het SER-besluit Fusiegedragsregels 1970.

Dr. W. H. Groffen: Horizontaal organiseren. Structuur, serie voor Beleid, Bestuur en Organisatie. Samsom, Alphen aan den Rijn 1970, 142 blz., f. 9,50.

De eerste 136 pagina's zijn identiek aan de inhoud van de eerste druk. De auteur heeft hieraan in de tweede druk een vijftal pagina's toegevoegd waarin hij „enkele correcties nodig gebleken voor een goede verdere discussie over de horizontale organisatievorm” heeft opgenomen.

Gemeente-Energiebedrijf Amsterdam

Het Gemeente-energiebedrijf te Amsterdam vraagt voor zijn afdeling Comptabiliteit

ENIGE MEDEWERKERS

die in het bezit zijn van het Staatspraktijkdiploma voor Bedrijfsadministratie, dan wel met deze studie (ver) gevorderd zijn.

Aanstelling; afhankelijk van leeftijd, opleiding en ervaring, op een salaris tussen ca. f 12.000,— en f 22.000,— per jaar. De premie A.O.W./A.W.W. is voor rekening der gemeente Amsterdam.

Volledige sollicitaties onder No. T 435/1 in te zenden bij de Directeur van de Dienst der Gemeentelijke Personeelsvoorziening, Jan Luijkenstraat 94, Amsterdam-Zuid.

LANDBOUWHOGESCHOOL WAGENINGEN

Aan de Landbouwhogeschool te Wageningen

vaceert de functie van

GEWOON LECTOR IN DE SOCIOLOGIE

De functionaris zal worden belast met het onderwijs in de sociologie, in het bijzonder methoden en technieken van het sociologisch onderzoek.

Van eventuele gegadigden wordt verwacht, dat ze ervaring bezitten in het zelfstandig opzetten van een onderzoek, daarin anderen kunnen adviseren en over didactische gaven beschikken.

Aan gegadigden voor de functie en personen, die de aandacht vestigen op mogelijke gegadigden, wordt verzocht zich tot het Kabinet van de Senaat van de Landbouwhogeschool, Salverdaplein 10 te Wageningen, te wenden, met verstrekking van uitvoerige gegevens en vermelding van nummer Soc/70 op de enveloppe. Dit dient te geschieden binnen 6 weken na plaatsing van deze advertentie.

Blijf bij - lees E.-S.B.!